

Kritično in ustvarjalno razmišljanje

Skupaj se učimo, da skupaj živimo

- **Mateja Centa**, dr., je raziskovalka in asistentka na *Teološki fakulteti* v Ljubljani. Sodeluje v mednarodnih projektih *Ethika* in *Little* ter kot sotrenerka v programu izpopolnjevanja za geštalt pedagogiko.
- **Bruno Čurko**, doktor filozofije, je docent na *Univerzi v Splitu* (Hrvaška) in predsednik društva *Mala filozofija*. Ukvarja se s srednjeveško filozofijo, filozofijo vzgoje, razvojem kritičnega mišljenja in filozofijo za otroke. Od leta 2007 je vodja hrvaške delegacije na *Mednarodni filozofski olimpijadi*.
- **Ivana Kragić**, magistrica hrvaškega jezika in književnosti, je članica društva *Mala filozofija*, kjer sodeluje v mednarodnih in nacionalnih projektih. Od leta 2008 soustvarja izobraževalna gradiva, orodja in delavnice za otroke ter odrasle.

V sodobni družbi so na voljo številni viri informacij, zato jih moramo biti sposobni ustrezno oceniti in vrednotiti. Pri tem ni težava dostop do informacij, marveč to, kako razumeti in ovrednotiti le-te na način, da jih lahko postavimo v ustrezen miselni okvir in okvir vrednot. Z metodami kritičnega in ustvarjalnega mišljenja lahko pomagate pri razvijanju in spodbujanju teh veščin. V tokratnem prispevku boste izvedeli več o metodah, ki jih lahko uporabite za spodbujanje vedoželjnosti pri učencih, medtem ko jih navajate na to, da razmišljajo kritično in ustvarjalno, utemeljujejo svoja mnenja ter znajo dobro razpravljati o različnih temah.

Kritično in ustvarjalno razmišljanje v učilnici

Kadar razvijamo kritično razmišljanje, razvijamo tudi ustvarjalno razmišljanje. Ko naletimo na problem, se običajno najprej vprašamo, zakaj se je pojavil, od kod izvira ipd. Morda bomo morali problem analizirati s pomočjo več različnih metod. Če pa si pri reševanju težave pomagamo z ustvarjalnim razmišljanjem, ugotovimo, da lahko na problem gledamo iz več zornih kotov ter da nam ta ustvarjalnost omogoča širše iskanje rešitve. Kadar razmišljamo ustvarjalno in kritično, smo odprti za nove rešitve, ali drugače povedano, smo ustvarjalni. Če želimo probleme uspešno reševati, moramo sprejeti to, da so tudi napake del ustvarjalnega razmišljanja in razreševanja problemov. Kritično in ustvarjalno razmišljanje sicer lahko razlikujemo med seboj, njune povezave in vzajemnosti v procesu razmišljanja pa ne moremo ločiti. »Nekateri zagovorniki jasne ločnice med kritičnim razmišljanjem in ustvarjalnim razmišljanjem zagovarjajo idejo, da sta kritično in ustvarjalno razmišljanje sicer potrebna za vse kompleksne misli, vendar trdijo, da sta ločena tipa mišljenja in da se odvijata na različnih stopnjah. Posameznik najprej raziskuje problem na logičen oziroma analitičen način (kritično razmišljanje), nato pa pusti to kritično presojo za sabo ter poizkuša tvoriti

oziroma ustvariti še čim večje število idej (ustvarjalno razmišljanje). Nato se mora na koncu znova vrniti na stopnjo kritične presoje, da oceni predlagane rešitve (kritično razmišljanje)« (Bailin, Siegel, 2003: 187).

V tej misli lahko vidimo, kaj je ustvarjalno in kaj kritično razmišljanje ter kako lahko v miselnem procesu uporabimo ti dve dimenziji razmišljanja. Z razvijanjem kritičnega razmišljanja razvijamo tudi ustvarjalno razmišljanje. Kritično razmišljanje nas bo pripeljalo do dvomov in vprašanj v zvezi z določenim problemom, ustvarjalno razmišljanje pa nam omogoča, da problem raziščemo z različnih gledišč ter najdemo najprimernejšo rešitev. Zato sta ti dve razsežnosti razmišljanja tudi ključni pri soočanju z etičnimi dilemami, temeljnimi družbenimi ali osebnimi vprašanji in ne nazadnje tudi pri procesu odločanja v vsakdanjem življenju.

V nadaljevanju predstavljamo metodo ustvarjanja ugank in igro opredelitev, ki učence spodbujata k radovednosti in navdušenju za kritično in ustvarjalno razmišljanje ter jih vodita k razvijanju lastnih misli in mnenj. Prispevek je del spletnega tečaja za učitelje *Little*.

Ustvarjanje ugank

Dejavnost lahko izvedete posamezno ali v skupini – njen potek je enak. S pomočjo te dejavnosti učence spodbudite k premisleku

o reševanju problema z različnih gledišč. Namen vaje ni rešiti problem, ampak najti problem za rešitev.

1. Začnite z odgovorom.

Da bi ustvarili uganko, začnite z odgovorom, okoli katerega boste postavili vprašanja oz. zasnovali uganko. Uganke so lahko kakršne koli, priporočamo pa, da se izognete izbiri zelo abstraktnih tem ali pojmov, ki zahtevajo določeno predznanje (razen če uporabljate svojo uganko za določene ciljne skupine). Predlagamo, da izberete preprost pojem ali predmet, ki ga lahko povežete s pojmovno širokimi področji, kot so na primer fizični predmeti, naravni pojavi, živali itd., tako da pripravite prostor za določeno temo. Recimo, da si za predmet uganke izberete svečo.

2. Opišite predmet s pomočjo vprašanj in odgovorov nanje.

Da bi predmet opisali, razmislite o značilnostih izbranega predmeta. Začnite tako, da na list papirja napišete čim več asociacij, medtem ko odgovarjate in sledite naslednjim vprašanjem, ki jih lahko po želji tudi preoblikujete ali jim dodate nova. Vprašanja, ki jih zastavljate, so odvisna od predmeta, ki ste ga izbrali. Ključno pri tem koraku je, da postavite čim več različnih vprašanj.

Na primer:

- *Kako sveča izgleda* (pridevniki)? Je

- dolga, tanka, bela itd.
- *Za kaj jo uporabljamo?* Za romantično vzdušje, razsvetlitev prostora, praznovanja itd.
- *Kje jo uporabljamo?* Na tortah, mizah, v lučeh itd.
- *Kako jo ugasnemo?* S pihanjem, nanjo polijemo vodo, jo pokrijemo itd.
- *Iz česa je narejena?* Iz voska, stenja, drugih vnetljivih snovi itd.
- *Kako jo doživljamo* (občutja)? Ima prasketajoč zvok, vonj po zažganem, je svetla luč, je lepljiva itd.
- *Ali ima kakšno posebno lastnost?* Dlje gori, manjša postaja, spremeni se iz trdnega stanja v tekoče, in če se ohladi, se zopet vrne v trdno stanje itd.
- *S katerimi glagoli bi jo lahko opisali?* Gori, se lepi, se topi itd.

Kadar razmišljamo ustvarjalno in kritično, smo odprti za nove rešitve, ali drugače povedano, smo ustvarjalni.

3. Določite vrsto vaše uganke.

Da bi ustvarili uganke, se odločite za vrsto, npr. ali bo to pesem, zgodba, bo uganke v rimah ali bo pripovedna. Za ustvarjanje uganke je rima odlična. Primerno je predvsem za mlajše otroke, saj jim pomaga pri tem, da si lažje zapomnijo besedilo in se osredotočijo na pomen besed. V našem primeru bomo uporabili kratko pesem, ki se rima.

4. Izberite najbolj zanimive odgovore na vprašanja iz točke 2.

Zdaj prosite učence, naj pogledajo na list, na katerem so odgovarjali na vprašanja, ko so opisovali predmet, jih nekaj preberite na glas in se skupaj odločite za tiste odgovore, ki se vam zdijo najbolj zanimivi, ter jih zapišite na tablo. V našem primeru smo začeli s fizičnim opisom sveče:

- *Kako bi opisali svečo?* Je dolga, tanka in bela.
- *Za kaj jo uporabljamo?* Da nam sveti.

Pomembno je, da ste pri vprašanjih in odgovorih zelo natančni, odgovor na prejšnje vprašanje je namreč lahko tudi 'svetilnik'. Če naletite na takšno težavo, si lahko pomagata z dodatnimi odgovori, ki ste jih napisali na list, in izberete drugo možnost. V pri-

meru, da ste izbrali rime za opisovanje predmeta, uporabite besede, ki se rimajo, npr. »sveti in neti« (ogelj) ali »Dlje kot gori, krajša postaja. Zakaj? Ker se topi.«

5. Združite odgovore in ustvarite prvo uganke!

Odgovore (in vprašanja) lahko nato združite in uredite tako, da ustvarite rime. Že imate prvo preprosto uganke:

*Na dolgi, tanki in beli nogi stoji.
Sveti, in dlje kot gori, manjša se zdi.
Zakaj?
Ker se topi.*

6. Uporabite domišljijo in razvijte uganke v pogovor.

Zdaj je čas, da uporabite domišljijo ter začnete razmišljati s pomočjo metafor, paradoksov, aliteracij in primerjav. Da zadeve malce popestrite, lahko uporabite tudi posebljenje (pri ugankeh je ta pristop zelo poznan in pomaga učencem, da razmišljajo o predmetu, kot da je živ, da je oseba).

Na primer:

- *Če bi bila sveča oseba, kakšna bi bila videti?* Bila bi ženska z dolgo belo obleko. Bila bi visoka, drobna in imela bi oranžne lase.
- *Kakšna oseba bi bila?* Bila bi srečna in vesela, ker bi razsvetljevala vsak prostor, v katerega bi vstopila.

Lahko pa domišljijo popeljete še malce dlje in poiščete povezave z drugimi živimi bitji ali pravljicnimi liki, njihovimi lastnostmi ipd. Tu se lahko igrate z metaforami, jih spreminjate v prvo osebo ipd. Pomagajte si s postavljanjem različnih vprašanj, na primer:

- *Če bi bila sveča žival, katera žival bi bila in zakaj ravno ta žival?* Bila bi zmaj, ker zmaj puha ogelj, ali pa bi lahko bila žirafa, ker ima dolg in tanek vrat.
- *Kaj pa zvok? Kakšen zvok ima?* Prasketajoč.
- *Ali ima kakšno supermoč?* Ima. Lahko se popolnoma stopi, in ko se ohladi, zopet postane trdna.
- *In če bi bila naša sveča res videti kot zmaj, kakšno supermoč bi imela takrat?* Lahko bi stopila samo sebe z enim bruhom ognja.

7. Učenci naj poskušajo svoje odgovore utemeljiti.

Ko učenci začnejo razmišljati o sveči z različnih gledišč, jo začnejo tudi doživljati dru-

gače, s tem pa odprejo pot ustvarjalnemu razmišljanju. Učencem dovolite, da odgovarjajo prosto, in jih prosite, naj utemeljijo svoje povezave in metafore. Izogibajte se popravljanju, saj tukaj ni pravih in napačnih odgovorov.

Igra opredelitev

V naslednji vaji gre za igro, ki temelji na logiki in argumentaciji. Pri igri učenci raziskujejo posamezen pojem z več različnih stališč. Poglejmo si njen potek ter uporabo v učilnici.

1. Izberite pojem.

Pojem naj bo povezan s področjem, ki ga obravnavate pri etiki oz. drugem predmetu (npr. pravičnost, enakost, demokracija itd.). Pojem lahko izbere učitelj ali učenci. Sčasoma, ko se učenci dobro seznanijo z metodami kritičnega mišljenja, jih spodbudite, da prevzamejo vodilno vlogo.

2. Napišite opredelitev pojma.

Vsak učenec naj ima pred seboj list papirja in pisalo. Povejte jim, da pripravljajo opredelitev izbranega pojma za slovar (npr. etične vzgoje). Recite jim, naj napišejo stavek ali dva o svojem razumevanju tega pojma. Na kratko lahko predstavite tudi osnovna pravila za podajanje dobrih opredelitev. Glede na velikost skupine določite tudi čas pisanja opredelitev, in sicer od 5 do 10 minut.

Kratka pravila za podajanje dobrih opredelitev:

- Opredelitev mora vsebovati glavne značilnosti pojma, ki ga opredeljujete.
- Opredelitev naj ne bi bila krožna (npr. »brezžična povezava je povezava brez žic« je krožna opredelitev).
- Opredelitev ne sme biti preširoka ali preozka. Obsegati mora to, kar obsega tudi pojem, ki ga opredeljujemo. Ne smemo torej izpustiti bistvenih vidikov ali vključiti nečesa, na kar se pojem ne nanaša. Npr.: »Paprika je zelena zelenjava« je preširoka opredelitev, ker obstaja tudi druga zelena zelenjava, in hkrati preozka opredelitev, ker niso vse paprike zelene.
- Opredelitev ne sme biti nejasna. Namen opredelitev je pojasniti pomen pojma, ki je sicer lahko nejasen ali težak za razumevanje, vendar se potrudite ter poiščite

pojme in izraze, ki so preprosti in jasni.

- Opredelitev naj ne bo negativna oz. nikalna. Npr.: »Avtomobil ni drevo« je smiselna trditev, ampak slaba opredelitev.

3. Pospravite list z opredelitvijo.

Učencem recite, naj list z opredelitvijo izbranega pojma prepognejo na pol in ga nato pospravijo na mesto, kjer ga ne bodo videli, vendar pa ne smejo pozabiti, kam so list pospravili, saj se bodo k tej prvi opredelitvi vrnili kasneje.

Če želimo probleme uspešno reševati, moramo sprejeti to, da so tudi napake del ustvarjalnega razmišljanja in razreševanja problemov.

4. Razmislite o sorodnih pojmi.

Učencem dovolite, da nekaj časa razmišljajo o izbranem pojmu in poiščejo še druge pojme, ki so povezani z njim. Prepoznati morajo pojme, ki so tesno povezani z glavnim pojmom. Če je glavni pojem npr. prijateljstvo, so z njim povezani pojmi ljubezen, odnos, zvestoba, zaupanje itd. Povabite nekaj učencev, da te pojme naštejejo na glas; zapišite jih na tablo ali na velik bel papir, tako da bodo vidni vsem učencem. S tem nadaljujte, dokler ne boste imeli na tabli napisanih od 6 do 10 pojmov.

5. Postavite vprašanja.

Pri tem koraku boste začeli uporabljati različna vprašanja. Izberite enega izmed pojmov na tabli in prosite učenca, ki ga je predlagal, da pojasni, zakaj ga je izbral, zakaj je ta pojem tako poseben. Nato naj poskuša pojasniti, kaj pomeni ta pojem in kako je povezan z glavnim pojmom. V razpravo povabite tudi druge. Ko sem vam zdi, da ste pojem z vprašanji že dovolj izčrpali, vprašajte učence, ali je pojem bistveno povezan z glavnim pojmom ali ne. Odgovorijo tako, da dvignejo roko, če se strinjajo, če pa se ne strinjajo, roke ne dvignejo. Če se več kot polovica učencev strinja, da je pojem povezan z glavnim pojmom, ta ostane napisan na tabli; če dvigne roke manj kot polovica učencev, pojem s table izbrišite. Dovolite dovolj časa za razpravo in ponovite korak 4 za vsakega izmed napisanih pojmov. Ob koncu razprave boste morali nekatere izmed pojmov iz-

brisati. Hkrati lahko na tej točki učenci predlagajo tudi nove pojme, ki so se jim utrnili ob razpravi. Ob vsakem pojmu ponovite postopek utemeljitve in glasovanja.

6. Vzemite list z opredelitvami iz točke 2 in napišite eno opredelitev na tablo.

Učence na tej točki prosite, naj vzamejo svoje opredelitve na prepognjenem listu, ki so jih prej pospravili, in jih vsak zase ponovno preberejo. Vprašajte jih, ali se po tej razpravi, ki ste jo ravnokar imeli, še vedno strinjajo s prvotno opredelitvijo ali bi jo želeli spremeniti. Vprašajte učence, ali bi svojo opredelitev popolnoma spremenili. Nekateri učenci bodo želeli svojo prvotno opredelitev spremeniti, drugi pa bodo s svojo opredelitvijo zadovoljni. V vsakem primeru jim pustite nekaj časa, da premislijo o tem. Vprašajte tiste učence, ki so spremenili opredelitev, zakaj so to naredili. Kako se opredelitvi razlikujeta med seboj? Na koncu prosite enega učenca, da prebere svojo opredelitev, in jo napišite na tablo, tako da jo bodo vsi videli.

7. Uredniški odbor in opredelitev glavnega pojma

Ostali učenci zdaj postanejo 'uredniki' in razpravljajo o opredelitvi. Na tej točki učitelj nevsiljivo pomaga učencem najti in razločiti primerne dele opredelitve od neprimernih. Razred kot uredniški odbor pa na koncu skupaj odloči, kaj bo v opredelitvi ostalo in kaj ne. Najmanj polovica učencev se mora strinjati s tem, kaj bo ostalo kot del opredelitve in kaj ne. Če uredniški odbor predlaga spremembo v opredelitvi, morajo to spre-

membo natančno utemeljiti. Dovolite tudi, da učenci, ki se z opredelitvijo ne strinjajo, to pojasnijo. Učenci morajo utemeljiti, zakaj mora določen del opredelitve ostati ali ne. Učitelj oziroma vodja igre mora z razpravo nadaljevati tako dolgo, da se pogovorite o vseh delih opredelitve in da se z opredelitvijo strinja večina razreda. Takrat boste z razredom prišli do opredelitve glavnega pojma.

Odpraviti strah pred napačnimi odgovori

Z ustvarjanjem ugank vadimo ustvarjalno mišljenje na način, da raziskujemo svoje razumevanje pojmov. Takšno celostno doživljanje predmeta nam omogoči, da ga doživimo na drugačen način, kot smo ga poznali in doživljali do sedaj. Uganke lahko ustvarjamo o čemer koli, zato je to odlična metoda, ki jo lahko uporabite pri vsakem predmetu v šoli, od matematike in zgodovine do umetnosti in slovenščine. Namen druge vaje ni, da najdete idealno opredelitev izbranega glavnega pojma, marveč to, da o tem pojmu učenci kritično razmišljajo, da poslušajo stališča drugih in da si dovolijo spremeniti svoje stališče glede na to, kaj so slišali v razpravi. Osnovna vzgojno-izobraževalna metoda v igri opredeljevanja je sokratski dialog. To pomeni, da med igro učenci podvomijo v to, kar mislijo oz. vedo, iščejo odgovore skozi razpravo in spremenjajo ali opuščajo določene opredelitve ter s tem hkrati potrjujejo druge. Pri spodbujanju kritičnega in ustvarjalnega mišljenja oz. pri obeh vajah je pomembno, da učencem pomagamo odpraviti strah pred tem, da bi napačno odgovarjali ali delali napake.

Projekt *Learn together to live together* – Skupaj se učimo, da skupaj živimo (LITTLE*) je mednarodni projekt, v katerem sodelujemo: irsko združenje šol Educate Together, Teološka fakulteta Ljubljana, društvo *Mala filozofija* s Hrvaške in inštitut STEPS iz Italije. Glavni cilj projekta *Little* je okrepiti sposobnosti in veščine učiteljev za naslavljanje tem s področja etike in vrednot v okviru predšolske in šolske vzgoje. Pri tem sledimo usmeritvam EU, ki spodbuja aktivno državljanstvo in gojenje skupnih vrednot svobode, strpnosti in nediskriminacije, h krepitvi družbene kohezije in k nudenju pomoči mladim, da postanejo odgovorni, odprti in aktivni člani naše raznolike in vključujoče družbe. Več o projektu in morebitnem sodelovanju najdete na spletni strani <http://ethicaleducation.eu/>.

* Projekt je sofinanciran s strani Evropske komisije in irske nacionalne agencije za program Erasmus+. Vsebinska prispevka je izključna odgovornost avtoric ter v nobenem primeru ne predstavlja stališč ali odgovornosti Evropske komisije.